

RYSZARD ZARĘBA

Zagospodarowanie rezerwatów częściowych i opis niektórych rezerwatów leśnych w OZLP w Radomiu

Благоустройство частичных заповедников и описание некоторых лесных заповедников в ОУГЛ в Радоме

Management in partial reserves and a description of certain forest reserves in the Forestry Commission at Radom

Biorąc udział w urządzaniu kilkunastu rezerwatów leśnych OZLP w Radomiu, Lublinie i Siedlcach miałem możliwość dokładnie je poznać i wysnuć wnioski o ich stanie zagospodarowania. Szczególnie trudne do rozwiązania są problemy utrzymania ich w optymalnym stanie i racjonalnego odnowienia. Sądzę, że wnioski moje nie dotyczą jedynie gospodarki rezerwatowej w wymienionych wyżej OZLP, ale odnoszą się na ogół do większości rezerwatów częściowych w całym kraju.

Rezerваты i parki narodowe są w Polsce na ogół równomiernie rozłożone w poszczególnych krainach przyrodniczo-leśnych. Ochroniono resztki naturalnych drzewostanów powstałych samosiewnie, reprezentujących miejscowe ekotypy drzew i naturalne biocenozy leśne. W wielu wypadkach w rezerwach objęto ochroną znajdujące się tam już pojedyncze, reliktowe drzewa, które mogą stanowić w przyszłości (oprócz wydzielonych drzewostanów nasiennych) bazę nasienną naszych lasów, szczególnie dla rzadko już spotykanych w lasach zagospodarowanych gatunków domieszkowych np. wiązów, klonów, lip i innych.

Prócz samej idei ochrony przyrody, dążącej do zachowania dla potomności ginących bezpowrotnie naturalnych biocenoz leśnych i ich rzadkich składników fito- i zoocenozy, rezerваты są przykładami potencjalnych możliwości wzrostu poszczególnych gatunków drzew. Wnioski stąd są szczególnie przydatne w planowaniu hodowlanym normalnie zagospodarowanych lasów.

Obserwacje poszczególnych gatunków drzew i ich wzajemnego współżycia w różnych zespołach leśnych czy typach siedliskowych, pozwalają zbadać amplitudę ekologiczną drzew w warunkach określonej krainy i dzielnicy przyrodniczo-leśnej. Tu tylko można stwierdzić wiek naturalnej dojrzałości, poznać niezmienione składniki runa leśnego i typowe gleby, których struktura nie była naruszana np. głęboką orką, odwodnieniem wskutek niepotrzebnie wykonanych melioracji itp.

Wszystkie rezerwaty florystyczne znajdują się pod bezpośrednią opieką leśników, a obowiązek ich zagospodarowania należy do zadań poszczególnych nadleśnictw. Urządzanie lasu rezerwatów częściowych i ich plany zagospodarowania wykonywane są dokładniej i z większym nakładem środków niż w lasach produkcyjnych LP. Jednak programy zabiegów hodowlanych i odnowienia lasu nie są realizowane prawie wcale lub tylko w minimalnej części, jedynie w formie cięć sanitarnych i przygodnych.

Najwyższa Izba Kontroli zwracała w ubiegłych latach uwagę na niedostateczne rozwiązanie spraw odnowienia lasu w rezerwach częściowych, które przyczynia się do tworzenia negatywów i strat materialnych w gospodarce narodowej. Wskutek asekuranctwa i niedostatecznej znajomości podstaw rębni przerębowych i przerębowo-zrębowych u części personelu LP słuszną ideą ochrony przyrody w rezerwach częściowych zaczyna tracić swój sens, kiedy chronione drzewostany w wielu przypadkach zamieniają się stopniowo w negatywy.

Często, oprócz biernej ochrony przed defraudacjami, zabiegi gospodarcze w rezerwach ograniczają się jedynie do usuwania posuszu. Tymczasem chronione różnogatunkowe drzewostany, stanowią tylko określoną fazę stadium sukcesji zbiorowisk leśnych, którą należałoby starać się utrzymać w tym stanie, ponieważ zwykle ostateczny, klimaksowy zespół ogranicza się do panowania jednego lub dwóch gatunków drzew, które wypierają inne. Tak zdarza się np. w grądach, gdzie często przy ich całkowitej ochronie dochodzimy do negatywów grabowych, w buczynach — do litych drzewostanów bukowych czy w jedlinach — do czystych jodłowych drzewostanów.

Przykładami rezerwatów o wielogatunkowym składzie są Świniogóra i Ciechostowice, w których znajdują się prawie wszystkie gatunki drzew spotykane w tej dzielnicy przyrodniczo-leśnej, z wiekowymi modrzewiami na czele. Wspólne występowanie pionierskich gatunków światłożądnych z cienioznośnymi zawdzięczać należy obsiewowi z pojedynczych nasienników otaczających wyrobiska po odkrywkowej kopalni rudy żelaznej. Rezerwaty przypominające obecnie fragmenty pierwotnej puszczy, powstały na miejscu zarzuconych prac górniczych.

Trudności w zagospodarowaniu rezerwatów są znaczne, wynikają one z następujących przyczyn.

Nie są dostatecznie jasno rozwiązane sprawy uzgodnienia z władzami ochrony przyrody (wojewódzkimi konserwatorami przyrody) metod zagospodarowania poszczególnych rezerwatów, w których nie przeprowadzono jeszcze urządzania lasu. Brak jest nadzoru ze strony czynników kontrolujących nadleśnictwa oraz sankcji służbowych za zaniedbanie prac pielęgnacyjnych i odnowieniowych w rezerwach. Także i w rezerwach urządzonych wojewódzcy konserwatorzy przyrody nie są w stanie wpłynąć na wykonanie zaplanowanych w operacie zabiegów hodowlanych z tej przyczyny, że reprezentują inny pion administracyjny i nie są związani służbowo z nadleśnictwami LP. Inspektorzy nadzorujący nadleśnictwa oraz władze ogólnego nadzoru uważają, że sprawy gospodarki leśnej w rezerwach nie należą do ich kompetencji.

W większości szkół wyższych i średnich, metody zagospodarowania rębniami przerębowo-zrębowymi, a szczególnie przerębowymi, omawiane są tylko teoretycznie. Nie prowadzi się na ćwiczeniach terenowych prawie wcale ich praktycznego wykonania, gdyż brak jest najczęściej odpowiednich

przykładów rębni przerębowej w lasach doświadczalnych. Na kompleksowych ćwiczeniach terenowych w corocznym objeździe ze studentami różnych ożlp, gospodarze terenu tłumaczą nie stosowanie powyższych rębni na najbogatszych, lasowych siedliskach trudnością w zaangażowaniu odpowiednio wykwalifikowanych robotników. Trudno więc się dziwić, że administracja leśna nie chce podejmować ryzyka posługiwania się nieznanymi na ogół metodami.

W niektórych wypadkach, wskutek asekuranctwa przed ewentualnymi skutkami nieudanego eksperymentu, nadleśniczowie ograniczają zabiegi gospodarcze do cięć sanitarnych, usuwając jedynie wydzielający się posusz.

W razie potrzeby wprowadzania podsadzeń należałoby zbierać nasiona tylko z miejscowych ekotypów drzew rosnących w rezerwacie, wysiewając je w wydzielonych miejscach szkółki.

Rezerwaty należałoby traktować jako doświadczalne poligony, a nie dogorywające muzea dawnej świetności drzewostanów z okresu uznania ich za rezerwat. Wyniki doświadczeń nad odnowieniem i pielęgnacjami w rezerwach częściowych powinny być świadectwem fachowych umiejętności pracowników leśnych. Praktyczne poznanie gospodarki opartej na innych rębniach niż zrębowe, przyczyni się do zwiększenia intensywności naszej gospodarki leśnej także w lasach zagospodarowanych grupy II. Pamiętajmy o tym, że oprócz produkcji drewna, lasy nasze mają także zaspokajać potrzeby rekreacyjne i zdrowotne ludności. Do realizacji tych celów najbardziej nadawałoby się stosowanie naturalnych form zagospodarowania.

W lasach OZLP w Radomiu znajduje się znaczna liczba rezerwatów, interesujących ze względu na różnorodność warunków przyrodniczo-leśnych oraz przebiegające w nich granice zasięgu wielu gatunków drzew. Z tego powodu, jak również dzięki występowaniu jeszcze resztek drzewostanów naturalnego pochodzenia, liczba rezerwatów powinna być tu większa niż przeciętnie w kraju. Poniżej podaję opis kilku rezerwatów, które dokładnie poznałem.

Rezerwat częściowy Zagożdżon w nadl. Zagożdżon zajmuje 65,67 ha w oddz. 91 i 92. Obejmuje on stare, jodłowe drzewostany stanowiące jądro Puszczy Kozienickiej. Objęcie ochroną resztek najpiękniejszych i najbogatszych siedliskowo partii naturalnych drzewostanów Puszczy było palącą koniecznością, gdyż areal występowania jodły kurczy się tu zastraszająco szybko — 8% w 1885 r. do około 4% obecnie.

Budowa potężnej elektrowni na skraju puszczy na pewno przyczyni się do zaburzeń w biocenozie tego kompleksu leśnego i wylesienia wielu hektarów.

W rezerwacie występują najbardziej eutroficzne zbiorowiska puszczy z panującymi zespołami *Quercus-Abietetum* (ass. nova) — jedlinami, *Tilio-Carpinetum abietosum* (subss. nova) — czarny las (grąd jodłowy), *Til.-Carp. corydaletosum* — grąd niski kokoryczkowy, *Quercus-Piceetum* — bór mieszany wilgotny świerkowy i *Vaccinio myrtilli-Pinetum abietosum* — bór jodłowo-sosnowy.

Czarny las (grąd jodłowy) oprócz panującej 110—160-letniej jodły osiagającej tu pierśnicę do 1 m, ma liczne domieszki liściastych drzew: Gb, Kl, Jw, Lp, Db, Db bs, Os, Brz, Iwa, Bst i Wsz. Ze względu na znaczną domieszkę Gb uroczysko to nosiło nazwę „Grabie” pochodzącą jeszcze z XVI

wieku. Szczególnie ciekawa jest wiosenna flora runa leśnego w grądzie kokoryczkowym, w którym można spotkać łany *Allium ursinum* — czosnku niedźwiedziego, *Isophyrum thalictroides* — zdrojówki rutewkowatej, *Galanthus nivalis* — śnieżyczki przebiśniegu, *Anemone ranunculoides* — zawilca żółtego, *Gagea lutea* — złoci żółtej i in. Gleby bardzo bogate, składają się z czarnych ziem na glinie morenowej ze znaczną domieszką wapnia.

Optimum jakościowe osiąga jodła w zespole jedlin, gdzie może osiągać wysokość ponad 45 m. Jako domieszka występuje Db bs i So, także gonne i wspaniale rosnące, wśród których wybrano drzewa doborowe (Zakład Dendrologii i Arboretum w Kórniku).

W rezerwacie należałoby prowadzić zabiegi pielęgnacyjne w podrostach i zapustach, aby nie dopuścić do wytworzenia się litych jedlin. Warto by zwiększyć ochronę rezerwatu przed wypasem bydła, zbiorem grzybów i dziką turystyką zmotoryzowaną. Drzewostany rezerwatu „Zagożdżon” powinny być wzorem i zachętą do przebudowy sztucznie powstałych sośnin po dawnych jedlinach w Puszczy Kozienickiej.

Rezerwat Bukowa Góra o pow. 34,80 ha w oddz. 214 d-i nadl. Przedbórz, położony jest na ostatnim wzniesieniu pasma Przedborsko-Małopolskiego, w odległości 4 km od rzeki Pilicy. Rezerwat utworzony został w 1959 r., aby ochronić 150—170-letni naturalnie powstały drzewostan bukowy z domieszką Gb, Jw, Kl, Db bs, Św, na obrzeżach So, o zadrzewieniu 05—0,8. Potężne gonne buki osiągają pierśnicę do 100 cm. Gleby rezerwatu to rędziny powstałe na wapieniu muszlowym. Panującym zespołem jest *Fagetum carpaticum collinum* (A. Mat. 1955) — buczyna karpacka wyżowa. W runie oprócz rzadko występujących na granicy zasięgu tego zbiorowiska gatunków charakterystycznych buczynom, łanowo panuje *Asperula odorata* — marzanka wonna, często z potężnymi synuzjami płatów z *Hedera helix* — bluszczu, dość często — *Cimicifuga europaea* — pluskwica europejska, pojedynczo storczyki *Cephalanthera rubra* — buławnik czerwony, *Neottia nidus-avis* — gnieźnik leśny. W lukach i przerzedzeniach niezwykle dynamicznie odnawia się Bk tworząc prawie szczotkowaty nalot z domieszką Kl, Jw i Gb.

W pielęgnacji podrostów i luk z dragowinami należałoby zwracać uwagę na zapewnienie utrzymania w domieszce Jw, Kl, Db bs i Św, aby nie dopuścić do tworzenia się jednogatunkowych buczyn.

Rezerwat Lisiny Bodzechowskie zajmuje pow. 31,80 ha w oddz. 216 i 217 nadl. Ćmielów. Reprezentuje on drzewostany prawie bezleśnej Dzielnicy Sandomierskiej na obszarach wybitnie narażonych na erozję. Rezerwat niezwykle malowniczo położony na stromym brzegu pradoliny rzeki Kamiennej, skąd rozpoczyna się potężna płyta lessowa sięgająca po Opatów i Sandomierz. Drzewostany rezerwatu porastają brzegi fantastycznie wyerodowanych wąwozów z labiryntem odnóg, o głębokości ponad 30 m. Panująca jest tu lipa drobnolistna ze znaczną domieszką Db, Kl, Jw, So, Md, Wz, Gb, Bk, Ol, Ak, Os, Brz i białodrzewia w wieku 60—140 lat o niezbyt znacznym zwarciu, z bogatym podszytem złożonym z krzewów charakterystycznych zaroślom kserofitowym. Panującym zbiorowiskiem jest wszędzie zespół *Tilio-Carpinetum* — grąd, przy czym w zależności od nachylenia zboczy wąwozu, ekspozycji i wilgotności, zmieniają się warunki edaficzne i ekologiczne od grądu zboczowego do grądu niskiego na dnie jarów. Z rzadkich gatunków roślinności spotyka się tu: *Galantus nivalis* — śnie-

życzka przebiśnieg, *Aruncus silvester* — parzydło leśne, *Chaerophyllum bulbosum* — świerząbek bulwiasty, *Cotoneaster intergerrima* — irga zwyczajna, *Cystopteris fragilis* — paprotnica krucha. Do najpospoliciej występujących o znacznym pokrywaniu należą: *Aegopodium podagraria*, *Asarum europaeum*, *Stellaria holostea*, *Pulmonaria obscura*, *Lilium martagon* i inne.

Jakość drzewostanów jest niska. Rezerwat jest miejscem rekreacyjnym mieszkańców Ostrowca i Ćmielowa. Jest on dydaktycznym przykładem znaczenia lasu dla ochrony gleby przed szkodami erozyjnymi. Stanowiąc leśną enklawę śródpolną las ten jest narażony na szkody wyrządzone przez okoliczną ludność.

Rezerwat Grabowiec o pow. 21,08 ha znajduje się o w oddz. 74d i 75a-g nadl. Pińczów. Jest to jeden z najstarszych naszych rezerwatów leśno-stepowych, utworzony w 1922 r. — ówczesnie na obszarze płazowin, halizn i młodnika dębowo-grabowego pochodzenia odroślowego. Celem tego rezerwatu była ochrona resztek roślinności stepowej, szczególnie stanowisk dyp-tamu jesionolistnego — *Dictamus albus*, miłka wiosennego — *Adonis vulgaris* i wisienki stepowej — *Ceraus fruticosa* oraz gatunków flory pannońskiej: *Linum hirsutum*, *Stipa pennata* i innych. Również zachowała się tu ciekawa fauna, która według A. K o s t r o w i c k i e g o (1954) jest częściowo reliktem z okresu przed zlodowaceniem środkowopolskim (interglacjału mazowieckiego).

Niewłaściwie prowadzona ochrona tego rezerwatu doprowadziła w następstwie sukcesji leśnej do silnego zwarcia słabej jakości drzewostanu dębowo-grabowego, obecnie w wieku 50—60 lat, IV bon. dla Db. Wyparta została kserotermiczna roślinność. Resztki jej występują tylko na haliznach, lukach i płazowinach. Panujący jest tu zespół *Tilio-Carpinetum* w odmianie grądu sucho-świeżego, jaki spotykałem często na Nizinie Węgierskiej. Teren rezerwatu leży w Niece Nidziańskiej na płytkiej rędzinie gipsowej.

W celu zapewnienia optymalnych warunków do utrzymania roślinności pontyjskiej pozostałoby przeprowadzenie silnego prześwietlenia drzewostanu, doprowadzającego do utworzenia się półpłazowiny. Luki należałoby poszerzać, a nawet zezwalać na haliznach na ograniczony wypas bydła. W założonych uprawach usunąć Bk i Gb oraz wycinać naloty i podrosty Gb na haliznach oraz część zbyt silnie rozwiniętych krzewów. Zabiegi te umożliwiłyby utrzymanie zbiorowiska leśno-stepowego w warunkach ekstrazonalnych dla tego typu zespołów.

LITERATURA

1. J a r o s z S. — Parki narodowe i rezerwaty przyrody. Warszawa 1951.
2. M a s s a l s k i E. — Góry Świętokrzyskie. Warszawa 1967.
3. Praca zbiorowa — pod redakcją W. S z a f e r a — Ochrona przyrody i jej zasobów. Problemy i Metody. Kraków 1965.
4. Z a r ę b a R. — Projektowane rezerwaty w Puszczy Kozienskiej Grabie i Zagożdżon. „Przyroda Polska” nr 8, 1961.
5. Z a r ę b a R., R o s a W., S t ę p i e ń E. — Plan gospodarczy rezerwatu częściowego „Bukowa Góra” na okres od 1.I.1971 do 31.XII.1980 r. Maszynopis, Warszawa 1971.
6. Z a r ę b a R., R o s a W., S t ę p i e ń E. — Plan gospodarczy rezerwatu częściowego „Grabowiec” na okres od 1.I.1971 do 31.XII.1980 r. Maszynopis, Warszawa 1971.
7. Z a r ę b a R., R o s a W., S t ę p i e ń E. — Plan gospodarczy rezerwatu częściowego „Lisiny Bodzechowskie” na okres od 1.I.1971 do 31.XII.1980 r. Maszynopis, Warszawa 1971.
8. Z a r ę b a R., Z i e l i ń s k i T. — Plan gospodarczy rezerwatu częściowego „Zagożdżon” na okres od 1.I.1964 do 31.XII.1973. Maszynopis, Radom 1963.

Praca wpłynęła do Komitetu Redakcyjnego 20 kwietnia 1971 r.

Краткое содержание

Автор обсуждает потребность культивационных мероприятий в частичных заповедниках, а также способ соответственного обновления леса, предотвращающего появление нежелательного лесного наследства. Указывает на трудности, вытекающие из недостатка опыта местной лесной администрации в применении выборочных и выборочно-сплошных рубок; на недостаточное взаимодействие с властями защиты природы.

В описании обсуждаемых заповедников «Загожджон», «Букова гура», «Лисины бодзеховске», «Грабовец» подано их положение, состав пород древостоев и элементы нижнего лесного яруса. Для указанных лесных комплексов представлен проект мероприятий, рекомендуемых при их защите и обновлении.

S u m m a r y

Author discusses the need for tending operations in partial reserves and the way of adequate forest regeneration preventing undesirable forest succession. He indicates difficulties resulting from the lack of experience on the side of the local forest administration in the use of shelterwood and combined silvicultural systems as well as from its inadequate cooperation with nature conservancy authorities.

In descriptions of the discussed reserves "Zagożdżon", "Bukowa Góra", "Lisiny Bodzechowskie" and "Grabowiec" their situation, species composition of stands, and plants of herb layer were given. Design of treatments aimed at the protection and regeneration of the mentioned forest association was presented.